

ERİC R. DURSTELER, *İstanbul'daki Venedikliler, Yeniçağ Başlarında Akdeniz'de Millet, Kimlik ve Bir Arada Varoluş*, Çev. Taciser Ulaş Belge, İstanbul 2012, Türkiye İş Bankası Yayınları, 392 sayfa, ISBN: 9786053604525 (Özgün adı: *Venetians in Constantinople, Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterranean*).

Utah'ın Brigham Young Üniversitesi'nden Dr. Eric R. Dursteler, İstanbul'un çok eski sakinlerinden biri olan Venedik Kolonisi üzerine yayınladığı değerli bir kitabı Türkçeye çevrilmiş bulunuyor. Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos döneminde 1082 yılından itibaren İstanbul'da Galata'da yaşayan ve Venedik ile Doğu arasında ticaret yapan bu Venedik kolonisini ve onların yasal temsilcisi olan *balyos*'un on altı ve on yedinci yüzyıllardaki durumu bu kitapta yeniden inceliyor. İstanbul'un 1453'te Türklerin eline geçmesinden sonraki çok kültürlü yapısına ve iç içe geçmiş ticari ilişkilerde Venedik milletine ve tacirlerine dikkat çekiyor. Osmanlı sarayındaki Venedik kökenli görevlilerin davranışlarını izliyor.

Ona göre, Venedik-Osmanlı ilişkileri çatışma üzerine değil; bu ilişkiler kültürel kesişmeye dayanmaktadır. Din, siyasi statü ve kültür, bu kimliği oluşturmuştur. Her ne kadar Osmanlı belgeleri zikredilse de, eser, temel olarak Venedik Devlet Arşivi'nde saklanan Türkçe belgelere göre hazırlanmıştır.

Osmanlılar döneminde İstanbul'daki *balyos* ve maiyetindekiler üzerine epeyce bilgimiz vardır. Bu kelime, Osmanlı literatürüne *balyos*/*balyoz* olarak geçmiş ve sıkça kullanılmıştır. Kelime açıkçası *Basileus*'tan gelmektedir ve *balyos*'un görevi de *Basileus*'un önünde Venedik'i temsil etmektir. Bizans'ın son dönemlerinde *balyos*, Bizans imparatorundan sonra en güçlü kişi haline geldi. Kıyafetinin rengi, imparatorluğun simgesi olan erguvan rengindeydi. Bizans döneminde olduğu gibi, 1453'ten sonra da, onun asli görevi, her ne sebeple olursa olsun, Doğu'da bulunan Venedik yurttaşlarını korumaktı.

Dr. Dursteler, İstanbul'da farklı statülere sahip Venedik yurttaşlarının varlığını, Venedik vatandaşlığı bağlamında, ele alıyor ve statüyü çok önemsiyor. Osmanlı memurlarının, Venedik milletine mensup bu kişilerin gerçek statülerini bilmelerine kuşkusuz imkân yoktu ve belki de bu konu, onları pek de ilgilendirmiyordu. Ancak; *balyos*, herkesin gerçek statüsünü bilmeye çalışıyor ve ona göre muamele ediyordu. Çok farklı statülere sahip bu Venedikliler arasında, İstanbul'da Galata'da Venedik vatandaşı olan soylu tacirler, yurttaşlar, haydutlar, köleler, sürgünler vardı. Venedik vatandaşı olan Rumların ve diğerlerinin yolu mutlaka *balyosa* uğruyordu.

Bu Venedikliler İstanbul'da bir vesile ile bir müddet yaşadılar. Bazıları ülkelerine geri döndü, kimileri ise din değiştirerek (Türk oldu) Osmanlı devlet

Kitap Tanıtımı

adamlarının himayesini kabul etiler. *Balyos*, bu işlerin çoğundan haberdardı. Dursteler, Osmanlı sultanlarının hizmetindeki Venedik kökenli olanları tespit etmiştir. İncelediği ilk kişi, Gazanfer Ağa'dır. 1550'de Chioggia'da doğan Gazanfer Ağa, İtalyanca'yı unutmamıştır ama Venedik sempatanlığını devam ettirmiştir. Hem Venedikli hem de Türk olarak çifte kimlikle Osmanlı sarayında bulunmuştur. Dursteler'e göre, 'kanı' onu Venedik'e çekmiştir. Diğer bir Venedikli, Cıgalazade Sinan Paşa'dır. O, Venedik tebaası olan ailesini unutmamış; Osmanlılık ile Venedikliliği bir arada yaşamıştır. Dursteler'in ifadesiyle, o, '*gizlice yavaş yavaş tatlı muskat şarabı*' içerdi. Venedikli üçüncü kişi, Hasan Ağa (vaftiz adı: *Andretta*) ise, *Celesti* soyadını taşırdı. 1582'de *Uluç Hasan* adıyla, Cezayir beyi oldu. İtalyancası Türkçesinden daha iyiydi. O da diğerleri gibi Venedik'te yaşayan ailesi ile bağlarını koparmadı; '*çok yönlü kimlikli, iki dünyası olan, koyu Müslüman*' bir adamdı. Dördüncü zat, Kanuni'nin veziriazamı Pargalı İbrahim Paşa ise, Dalmaçya'da Venedik'e ait olan Parga adasından devşirildi. O da diğerleri gibi sultanın hizmetinde iken Venedik'in menfaatini korudu. Ailesini İstanbul'da yüksek makamlara yerleştirdi. Avrupa'da romancılar onun hayat hikayesini iyice öğrenmişler ve hayatı hakkında edebi eserler yazmışlardır. Yazarın incelediği beşinci kişi ise III. Murad'ın annesi olan Nurbanu Sultan'dır.¹ O, Venedik'e bağlı Korfu adasından devşirilmiş bir Rum kıızıydı. Barbaros Hayreddin Paşa, onu çocukken ele geçirmiş ve saraya sunmuştu. Diğer Venedikliler arasında, IV. Murad'ın eşi ve Sultan II. Murad'ın annesi olan Emetullah Gülnuş Hatun bulunmaktadır. Bu kız, Venedik'e ait Girit adasının Resmo (Retymno) şehrinden Saray'a getirilmişti.

Dr. Dursteler, Akdeniz dünyasında netameli bir konu olan din ve mezhep değiştirme vakıasını kendine göre yorumluyor. Bilindiği gibi din ve mezhep değiştirmek, inanç açısından samimiyetsiz bir davranıştı. Buna rağmen, On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Akdeniz dünyasında Venedik tebaasından birçok kişinin İslam'a geçtiği (Türk olduğu) biliniyor. Hıristiyanlıktan İslam'a; İslam'dan Hıristiyanlığa; Şiilikten Sünniliğe; Protestan mezheplere; Yahudilikten Hıristiyanlığa ve İslam'a geçenler vardı. Ancak; Hıristiyanlıktan Yahudiliğe geçen yoktu. Hem Venedik hem de Osmanlı hukuku yasaklamasına rağmen, dinler arasında geçiş örnekleri çoktur². Örneğin, Dr. Dursteler'in verdiği bir örneğe göre, Ortodoks bir din adamı, önce İslam'a geçmiş, sonra gizlice Katolik olmuştu. Dinler arası bu geçişlerin en önemli nedeni, Akdeniz'de bu dönemde korsanlığın sürmesiydi. Korsanlarca esir alınanlar, çeşitli nedenlerle, ya zorla ya da gönüllü olarak din değiştirirlerdi. Bunda pek çok etken rol oynamıştır:

¹ Bu hatunun kökeni hakkında üç rivayet vardır: 1- Paros Adası'nın yöneticisi olan Venedikli Nicolo Venier'in Cecilia isimli kızı; 2-Venedik'e ait Korfu Adası'nın Assumati köyünden Kali isimli bir Rum kıızı olduğu; 3- Venedik'e ait Korfu Adası'nın soylu ailesi Quartaniler'den olduğu. Gerçek kimliği henüz aydınlatılamamıştır. Yahudi Kira Ester Handali ile Nakşa Dükü Josef Nassi vasıtasıyla hem Venedik hem de Fransız sarayları ile diplomatik ilişki kurdu. Gazanfer Ağa, Şemsi Paşa, Canfeda Hatun ve Raziye Kadın onun yakın adamlarıydı. Üsküdar'da Atik Valide Sultan Cami ve Külliyesini yaptırdı. Sivas'ın güneyini *Yeniil* adıyla ayrı bir kaza yaptırdı ve buranın Türkmenlerini bu külliyyeye vakfetti. (İlhan Şahin, "Nurbanu Sultan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33, s. 250-251)

² Çeviride (s. 174'de) din değiştirme ile mezhep değiştirme galiba birbirine karıştırılıyor.

Kitap Tanıtımı

Engizisyonun baskısı, macera arama, yoksulluk, cahillik, daha iyi bir yaşam hevesi, Doğu'da bireye sağlanan fırsat eşitliği, ticari kaygılar, sürgün cezası, ölüm korkusu, İslam'ın çekiciliği gibi. Bu mühtediler ya da mürtetlerin çoğu aslında şeklen din değiştirmişlerdir, kalben değil. Zira; eski dinlerinin ibadetlerini gizlice sürdürmüşlerdir. Osmanlı ülkesinde '*dışarıda Türk gibi, evde Hristiyan gibi yaşayanlar*' çoktu. Hem Venedik hem de Osmanlı idaresi, bu tür davranışları hoş karşılamazdı ve ayrıca bunların '*sadakatleri her zaman belirsiz ve şüpheliydi*' di. Burada bir noktayı belirtmem gerekiyor: Dr. Dursteler'in bu konuda çok önemli bir çalışma olan müteveffa Dr. Ronald C. Jennings'in *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York 1993, adlı çalışmayı ihmal ettiğidir. Bu kitapta, Dr. Jennings, Osmanlı Kıbrıs'ı bağlamında, ihtida ve irtidat konusunda çok değerli bilgiler ve yorumlar vermektedir.

İstanbul'da yaşayan ya da geçici bir süre için burada bulunan Venedik yurttaşlarının çok kimlikli ve çok kültürlü olduğu açıkça görülüyor. Bu Venedik milleti içinde, İtalya'nın Bergamo ve Brescia bölgelerinden olanlar çoktu. Bu bölge çok engebeli olduğundan dolayı, Bergamolular, Venedik yurttaşlığı güvencesiyle, Doğu'da hayat mücadelesine atılıyorlardı. Büyük Venedik kolonileri olan Kıbrıs, Girit ve Bozcaada (Tenedos) adalarından da pek çok yurttaş, İstanbul'a geliyordu. 1571'de Kıbrıs'ın Osmanlıların eline geçmesinden sonra, *balyos*, Girit ve Bozcaadalıların İstanbul ile ticaret yapmasını ya da burada geçim sağlamalarını, Venedik Cumhuriyeti'nin aleyhine olmaması amacıyla, çok dikkatli biçimde izledi. Dr. Dursteler'in ilk bölümde inceldiği İstanbul'da *balyos*'un yeri, yasal görevleri, yetkileri, kendi görevlileri arasındaki hiyerarşik ilişkiler, kısacası iç ilişkileri bizi pek de ilgilendirmiyor. Anladığımız kadarıyla, bu örgütlenme ve ilişkiler, Venedik Cumhuriyeti'nin devlet örgütlenmesinin küçük bir modelinin İstanbul'da *balyos*'un başkanlığı altında devam ettirilmeye çalışıldığını gösteriyor. Bizi asıl ilgilendiren noktalardan biri, eskiden Venedik yurttaşı olup da, bir şekilde, Osmanlı tebaasına geçen kişilerin hem eski sahiplerine hem de yeni sahiplerine karşı takındıkları tutum ve bunların din, kimlik algı ve anlayışlarıdır. Başka bir ifade ile Venedik yurttaşı iken, herhangi bir sebeple din değiştirerek Müslüman olan ve Osmanlı sultanının hizmetine giren kişilerin din, hizmet ve kimlik anlayışıdır. Birincisine örnek olarak; 1571'de Kıbrıs Adası Venedik'in elinden çıkınca, Mağusalı Niccolo, Venedik ile ticari ilişkilerini sürdürmeye devam etmiştir. Komisyoncu/ simsar olarak çalışmıştır. Diğer iki Venedikli, Michel Siro ile Cesare Nixia, Kıbrıs'ta 1571'de Türklere esir düştüler. Sonra kaçmayı başardılar ve Venedik'e gittiler. Venedik Senatosu, bunların '*Venedik taciri*' olarak görev yapmasına izin vermiştir. Öyle ki, Venedik Senatosu, sultanın tebaasından olanların da Venedik taciri sıfatıyla ticaret yapmasını onaylamıştır. İkincisine örnek, Kıbrıs valisi olarak bir kaç görev yapan Cafer Paşa'nın durumudur. Cafer Paşa, belki de din, mezhep, milliyet ve kimlikleri bypass edebilen çok ilgi çekici bir Osmanlı paşasıdır.³ Dr. Jennings, bu zatın Venedik'teki faaliyetleri hakkında değil ama Kıbrıs'taki faaliyetleri ve serveti hakkında yukarıda adı geçen kitabında detaylı bilgi

³ Cafer Paşa'nın, Kıbrıs Beylerbeyiliğinden önceki dönemde Tunus ve Cezayir'deki faaliyetleri hakkında bak. Aziz Samih İlater, *Şimali Afrika'da Türkler*, cilt 2, İstanbul 1937, s.210.

Kitap Tanıtımı

vermiştir. Döneminin Osmanlı belgelerinde bu paşanın adı sıkça geçer. Osmanlı verileri ile Dursteler'in verdiği bilgiler karşılaştırılırsa, bu önemli vali-paşanın '*çift imanlı, tüm müminlere ebedi sağlık dileyen ama dünyevi menfaatini ne Doğu'da ne de Batı'da asla unutmayan*' bir kişilik olarak karşımıza çıktığı görülür. Akdeniz dünyasında, bu dönemlerde, hem Avrupa'daki Hıristiyan güçler hem de Doğu'daki Müslüman güçler ile uyuşarak kendine servet edinen böyle tipler her zaman çıkmıştır. Bu zat, aslında, İtalya'nın en güneyinden, Kalabriya bölgesinde, aşağı tabakadan biri olarak doğmuştur. Dönemin Hıristiyan yazarları, onun Hıristiyanlığa ihanet ettiğini ve hatta Hıristiyanlara karşı aşırı derecede düşmanca davrandığını yazarlar⁴. İstanbul'da ise onun bir 'mühtedi ve köle' olduğu biliniyordu. Kendisine *Frenk* lakabı verilmişti. *Abdülmennan oğlu Cafer Paşa* olarak Osmanlı resmi kayıtlarına geçmiştir. Kıbrıs beylerbeyi olmadan kısa bir süre önce, 1606-8 yılları arasında '*kaptan-ı derya*' olarak hizmet etmiştir. Kendisine bir aile kurmuştur: *Abdülmennan Ailesi*. Cafer, Keyvan, Mehmed ve Dilaver isimli çocukları olmuştur. Bu kişilerin hepsi 1590-1610 yılları arasında Kıbrıs'ta önemli kişiler oldular. Bu aile, Kıbrıs'ın en güçlü ve en zengin ailesi oldu. İnanılmaz derecede servet edindi. Kutsal şehirler, Mekke ve Medine'ye, Kıbrıs'taki büyük camilere, Hz. Muhammed, Hz. Ali ve Ashab'ın⁵ ruhuna, hatırı sayılır oranda, paralar vakfetti. Adada düzenli olarak Kuran okunmasını da ihmal etmedi. Bugün Girne'de Liman içindeki en eski cami onun ismini taşır ve hala faaliyettedir. Yine, Mağusa'da Meydan'da kendi ismini taşıyan çeşmenin kaidesi halen ayakta ve bu çeşmenin kitabesinde, o '*imanı kavi bir Müslüman*' olarak tanımlanır. *Misali* mahlaslı biri tarafından yazılan Türkçe yazıtta, Cafer Paşa için Mağusa'yı '*Zulmet-abad iken (Hıristiyan Venedik idaresinde karanlık içinde iken) abadi ve ruşen ettiğiinden (Osmanlı-Sultan-İslam idaresinde imar edilmiş, aydınlatılmıştır)*' söz edilir ki, bu ifadeler paşanın hayırsever ve sağlam bir Müslüman olduğu şeklinde algılanır. Aynı kitabede, paşanın varını yoğunu Allah (Hak) yolunda harcadığı ve Ahiret'te hayır ve sevap kazanacağından dem vurulur. Halbu ki, Dr. Dursteler'in verdiği bilgiler, paşanın pek de '*kavi imanlı bir Müslüman veya Sultanın sadık bir kölesi*' olmadığını gösteriyor. Her ne kadar, Kıbrıs'ta İslamiyet adına pek çok hayır-hasenat yapmış olmasına rağmen, kişisel olarak, onun servet ve makam peşinde koştuğu anlaşılıyor. Dursteler'e göre '*Cafer ne bir dönektir ne de bir Venedik köstebeği; daha çok hem kendisinin hem de sultanın kişisel, siyasi ve ekonomik istikbalini yükselten, bir yandan da Venedik'e çıkar sağlayan, bir tür kişisel diplomasi yürütmüştür. Kimliğinin karmaşık tabakaları neniyle- eski Hıristiyan, yeni Müslüman Osmanlı bürokrati, uluslararası tacir, şahsi dost- Osmanlı efendisine hizmet etmek ve eski dindaşlarına (Venediklilere) çıkar sağlamak ona çok zor gelmiyordu*' yorumunun yapar⁶. Osmanlı verileri bu yorumu büyük ölçüde doğrulamaktadır. O, bir yandan Sultan'a; diğer yandan Venedik'e çıkar sağlamanın yanı sıra, kendi kişisel menfaatini asla unutmuyor, pamuk kaçakçılığı sayesinde, '*İstanbul'da Galata Bedesteni'nin yanında da bir ev sahibi olmayı*' unutmuyordu. Venedik'te onun mührü tanınıyor,

⁴ Claude Deleval Cobham, *Excerpta Cypria*, Cambridge 1908, Kraus Reprint Co. Newyork 1969, s. 197.

⁵ Hz. Muhammed'i görmüş ve onunla sohbet etmiş olan kişiler.

⁶ Dursteler, aynı eser, s. 251.

Kitap Tanıtımı

hemen fark ediliyor ve özel muamele görüyordu. Osmanlı Divanı'nda konuşulanlar hakkında *balyosa* bilgi veriyordu. Dr. Dursteler onunla ilgili olarak: '*Venedikli kölelerin serbest bırakılmasına, Osmanlı İmparatorluğu karşısında Venedik'in çıkarlarını korumaya ve hiç kuşkusuz kendi siyasi ve ekonomik çıkarlarını sağlamlaştırmak için önemli kişilerin gözüne girmeye çalışırdı*' demektedir ki bu yorum da büyük ölçüde doğrudur.

İstanbul'daki Venediklilere gelince; Dr. Dursteler, 'soylu tacir' statüsünde İstanbul ile Venedik arasında ticaret yapan dört tüccarı incelemektedir: 1. 1594'te Piero Bragadin 2- 1594'de Zuana Bragadin 3- 1605'te Giacomo Travison 4-1592'de Niccolo Gonale. Yurttaş statüsünde Ağazzi Biraderler; Venedik tebaasından Mağusalı Niccolo Saruro (1601-24), Girolama Pianella (1590-1607) ve Ankonalı (Venedikli sayılıyor bazen) Ludovici. İstanbul'a altı yüzden fazla sürgün gelmiştir. Çoğu da Girit ve Korfu adasındandır. Bunlar içinde Alvise Morosini, Giulio Marini, Simone Contarini, Giandomenico Moro, Gregorio di Giana dikkati çeker. Rumlar da o dönemde Venedik tebaasıdır. Dr. Dursteler'e göre, bu dönemlerde 'Venedikli Rum' terimi, Rumca konuşmakla birlikte, büyük farklılıklara sahip grupları kabaca tanımlayan bir klişedir. Venedik-Girit kültürü taşıyan Kandiyalılar, Rum Ortodoks nüfus içinde eriyerek Helenleşmişlerdir. Venedik, Osmanlı tehdidi olmadığı zamanlarda Rumları adalardan Doğu'ya kovmak istemiş, Osmanlı tehdidi olunca da onları desteklemek zorunda kalmıştır. İstanbul'da tersanede çalışan marangozların çoğu Kandiyalıdır. Ege adalarından Rumlar İstanbul'a doğru göçmektedirler ve balyos bunları İstanbul'da korumak ya da idare etmek zorunda kalmıştır.

Venedik tebaasından olan ve İstanbul'a bir vesile ile getirilen köleler hakkında ise az bilgimiz vardır. Dr. Dursteler, İstanbul'da sıradan tacirler içinde Galata'da mülk edinmiş olan Marcantonio Stanga ile Gagliano Kardeşler; Venedik patrisyeni ve yurttaşları içinde Frenkbeyoğlu Mehmed Ağa (Marcantonio Querini, 1597-98'de hacca gitti), Venier, Zuanbatista Locadella, Paolo Mariani, Nadalin Testa; Perotlar (Peralılar) içinde Casa Piron Ailesi üzerinde durur. Balyos, Ceneviz kökenli Katolikler olan Peralıları da himaye etmiştir. Yahudilerin durumu ise belirsizdir. Zira; onlar Osmanlı mı yoksa Venedikli mi dir? Statüleri belirsizdir. Marronolar (İspanyol Yahudi dönmeleri), üç farklı şahıs ismi taşımaktadırlar: Bir Marrono'nun İtalyanca ismi, Portekizce ismi ve İbrance ismi olmaktadır. David Passi'nin durumunu inceler.

Önemli bir nokta da, İstanbul'da *balyoshanede* Osmanlı hukukunun uygulanmadığıdır. Hıristiyan erkekler, Müslüman kadınlarla burada Osmanlı hukukundan kurtularak ilişkiye girmişlerdir. Bu bilindiği zaman, paşalara rüşvet yedirerek yakayı kurtarmışlardır. Kimi Müslümanlar, zaman zaman *balyoshaneyi* ziyaret etmişler, burada şarap içmişler, sultanlar aleyhine dedikodu yapmışlar ve balyos'a bilgi sızdırmışlardır.

Venedik ile ticaret yapan Müslüman Osmanlı tacirlerinin durumu henüz aydınlığa kavuşmamıştır. Dr. Dursteler, bu konumda olan yedi taciri incelemiştir. Bunlar: Ankaralı Çelebi Mehmed Reis ki, hem Venedik hem de Girit ile ticaret yapmaktadır; Resul Ağa, Mahmud Yeniçeri; Hamza Çavuş; Cafer Paşa; Koca Sinan Paşa ve Arnavut Halil Paşa'dır. Venedik'te çalışan yüz doksan simsarin otuz üçü

Kitap Tanıtımı

Türk'tür. Bunlar, kiliseleri merak ederler, kutsal sayarlar ve sadakalarını kiliseye verirler. Birkaçı akıl hastanesine düşmüştür.

Sonuç olarak, Dr. Dursteler'in kitabı, Yeniçağ dönemi Osmanlı-Venedik ilişkilerinin anlaşılmasına büyük ölçüde katkı sağlıyor. Ancak, Avrupa'da gelişen kapitalizmin etkisi ve Osmanlı-Venedik ilişkilerinde Kıbrıs'ın rolü yeterince algılanmamış ve vurgulanmamıştır. İstanbul'da Venedik'e bağlı olarak soylu tacir statüsünde çalışan Bragadinlerin, Mağusa'yı Türklere karşı savunan ve sonunda öldürülen Venedikli ünlü komutan Bragadino ile bir bağlantısı olup olmadığı açıklanmıyor. 1571'de pek çok soylu Kıbrıs'taki emlakini kaybetti ve bunları Osmanlılardan geri almak için Venedik'in himayesinde epeyce mücadele ettiler. Mesela, Alvise Morosini, büyük olasılıkla, Kıbrıs'ın Tuzla-Larnaka bölgesinde büyük emlak ve köye sahip olan Aya Yani Morosini ailesine veya kiliseye mensuptu.⁷

M. Akif ERDOĞRU*

⁷ M. Akif Erdoğan, On altıncı Yüzyılın Sonlarında Osmanlı İdaresinde Larnaka ve Tuzla Bölgesi, *1. Uluslararası LAÜ Tarih Kongresi, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk Tarihi, 6-9 Nisan 2011, Bildiri Kitabı*, KKTC 2011, s. 34

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir, aerdogru@gmail.com